

THEMA-ARTIKEL RIK PEELS

**MONOTHEÏSME EN FUNDAMENTALISME: VERKENNING
VAN EEN COMPLEXE RELATIE**

In dit artikel zal Rik Peels de relatie tussen monotheïsme en fundamentalisme verkennen. Wat die relatie precies is, is zo'n grote, overkoepelende vraag, dat die zelden wordt gesteld. Laat staan dat die vraag enigszins nauwkeurig beantwoord wordt. Hij zal hier een poging doen en wel door deze vraag op te delen in vier sub-vragen: 1. Wat is monotheïsme en wat is fundamentalisme? 2. Wat is de contingente, empirische relatie tussen die twee? 3. Is er een theologische relatie die monotheïsten voorsorteert op fundamentalisme? 4. Is er weerbaarheidsmateriaal in monotheïsme tegen fundamentalisme?

NLEIDING

Als je slechts in één God gelooft en je meent dat die God almachtig en alwetend is en je komt iemand tegen die dat niet met je eens is, dan voel je misschien een verplichting die persoon om te brengen. Als je echter van mening bent dat er honderden of zelfs duizenden goden zijn, en dat geen van hen almachtig of alwetend is, ben je waarschijnlijk veel toleranter. De pre-christelijke beschavingen van Griekenland en Rome kenden geen religieuze oorlogen en hadden een veel gezondere visie op hun speelse goden en godinnen dan het intolerante monotheïstische christendom dat later Europa zou gaan domineren.¹

Aldus Jean-Pierre Lehman in een artikel dat enkele jaren geleden verscheen. Soortgelijke visies treffen we vaker aan. Steve Bruce meent dat monotheïsme een vruchtbare bodem biedt voor fundamentalisme omdat er één God is wiens wezen en wil geopenbaard zijn in heilige geschriften en omdat er duidelijke scheidslijnen kunnen worden getrokken tussen gelovigen en ongelovigen. Jan Assmann associeert monotheïsme met geweld,² Regina Schwartz met de verwerping van de ander buiten de eigen groep, Rodney Stark met schisma en conflict, Paul Cliteur zelfs met terrorisme. Elders heb ik een pleidooi gevoerd voor het serieus nemen van de geradicaliseerde persoon, dus ook van de fundamentalist.³ Wat ik in dit artikel zal doen sluit daar nauw bij aan, omdat we zullen zien dat de studie van geloofsopvattingen, religieuze rituelen en praktijken er toe doet in het beter begrijpen, verklaren en voorkomen van radicalisering in de richting van fundamentalisme.

WAT IS MONOTHEÏSME, WAT IS FUNDAMENTALISME?

Het woord 'monotheïsme' is afgeleid van het Griekse *monos* ('enkel') en *theos* ('god'). Monotheïsme kan gedefinieerd worden als het idee dat er maar één god of godheid is, naar wie gewoonlijk wordt verwezen met het woord 'God', dus met een hoofdletter, als eigenaam. Ik spreek over 'idee' omdat dit niet alleen belichaamd wordt in dogma, doctrine en leerstelling, maar ook in praktijken, rituelen en symbolen. We treffen zulk monotheïsme aan in jodendom, christendom en islam, maar ook Mandaïsme, Bahai, Rastafari, en zelfs buiten de Abrahamsche religies: druzisme, sikhisme, delen van het Hindoeïsme en het Yezidi geloof. Nauw hieraan gerelateerd is de notie van monolatrie: exclusieve dienst of toewijding aan één god. Zulke monolatrie hoeft overigens geen monotheïsme te impliceren, want men kan slechts één god vereren terwijl men wel het bestaan van andere goden erkent.

In tegenstelling tot monotheïsme is 'fundamentalisme' wat wel een *essentially contested concept* wordt genoemd, een concept waarover men niet alleen van mening verschilt maar dat men zelfs zodanig anders opvat dat er eigenlijk onvoldoende gemeenschappelijke grond is om tot overeenstemming te komen. Sommigen zijn zelfs van mening dat we de term maar beter helemaal kunnen afschaffen, vanwege zijn ambiguïteit. Ik zal de term 'fundamentalisme' wel gebruiken, omdat hij zo diep verankerd is in het publieke debat en in de wetenschap, dat we er maar beter zo helder mogelijk over kunnen zijn in plaats van een poging te ondernemen ervan af te komen terwijl dat toch niet gaat lukken.

De term 'fundamentalisme' wordt voor het eerst gebruikt in de jaren twintig van de twintigste eeuw en wel in reactie op het feit dat sommige orthodoxe christenen in die tijd 'fundamentals' gaan formuleren, zoals zij ze zelf noemen. Zaken waaraan in hun ogen niet getwijfeld mag worden, zoals de maagdelijke geboorte van Christus, zijn lichamelijke opstanding en de onfeilbaarheid van de Bijbel. Zij formuleren die in geschriften en verdedigen ze in publieke debatten. Dit doen zij omdat zij verschillende moderne ontwikkelingen als bedreigend ervaren voor hun eigen identiteit en leefwijze: de opkomst van de evolutietheorie, de historisch-kritische methode die op de Bijbel wordt toegepast, de liberale ethiek, de immigratie van verschillende groepen met heel andere geloofsopvattingen. Vanaf de jaren zestig en zeventig, zeker vanaf de Iraanse revolutie eind jaren zeventig, wordt de term 'fundamentalisme' ook toegepast op delen van de islam en het jodendom, omdat daar soortgelijke fenomenen zijn waar te nemen: skepsis ten opzichte van de wetenschap, verwerping van de liberale ethiek, klassieke genderrollen, onfeilbaarheidsdenken over heilige geschriften, enz. In de jaren tachtig en negentig wordt de term ook toegepast op Hindoeïsme en Boeddhisme vanwege dezelfde dynamieken en vanaf de jaren negentig zelfs op seculiere bewegingen, waaronder rechts-extremisme, gender fundamentalisme, ecologisch fundamentalisme en marktfundamentalisme. Dat roept ondertussen de vraag op of het concept wel principiële grenzen heeft.

Ik denk dat die er zijn en dat die het best duidelijk worden door fundamentalisme als een familiegelekenis op te vatten, zoals dat concept door Wittgenstein ontwikkeld is. Je kunt dan een lijst opstellen van stereotype eigenschappen. Sommige bewegingen, zoals het vroeg-twintigste-eeuwse evangelicalisme in de VS of Salafi Jihadisme heeft ze dan bijna allemaal en zijn dan ook klassieke of paradigmatische gevallen van funda-

mentalisme. Andere bewegingen hebben er maar een paar en zijn daarom randgevallen, zoals marktfundamentalisme.

Je zou die eigenschappen in drie clusters kunnen samenbrengen, zoals ik elders heb betoogd.⁴ Het eerste cluster betreft het feit dat fundamentalisme zich afzet tegen de moderniteit: tegen evolutietheorie, tegen big bang kosmologie, tegen vrouwenrechten, tegen liberale ethiek. Het tweede cluster heeft paradoxaal genoeg juist te maken met het feit dat fundamentalisme zelf ook een moderne beweging is: zoeken naar zekerheid en controle, bijvoorbeeld door onbetwifelbare zekerheden te formuleren (een zoektocht die René Descartes aan het begin van de moderniteit aanving), maar ook het gebruik van moderne media, zoals de radio en vandaag de dag gelikte filmpjes en sociale media. Het derde cluster kent twee elementen: een overkoepelend narratief over de wereld in termen van een oorspronkelijke paradijselijke staat, een val, en onze plicht om terug te keren naar de paradijselijke staat. Dat kan letterlijk het paradijs zijn, zoals in Genesis of de Koran beschreven, maar ook de vermeende paradijselijke toestand van een wit Europa, onbedorven door massa-immigratie. En anderszijds moreel dualisme: in de wereld bestaan goed en kwaad en die zijn in een kosmische strijd verwickeld, daar tussenin zit niets, compromissen zijn dus ook niet mogelijk. Je bent goed of kwaad, binnen of buiten, gered of verloren.

HOE VAAK KOMT FUNDAMENTALISME BINNEN MONOTHEÏSME VOOR?

Een eerste stap om de relatie tussen monotheïsme en fundamentalisme te verkennen kan genomen worden door simpelweg te kijken hoe vaak fundamentalisme binnen monotheïstische religies voorkomt, in het bijzonder in vergelijking met polytheïstische religies en seculiere levensbeschouwingen. Een lastig punt is dat dit heel moeilijk te meten is. Bijna alle bestaande meetinstrumenten zijn namelijk ontwikkeld om fundamentalisme binnen één denominatie, veelal een christelijke en specifiek een Amerikaanse, te meten, vaak op basis van vragenlijsten. Daar komt bij dat veel van deze vragenlijsten theologisch *fragwürdig* zijn. Fundamentalisme wordt daarin snel verward met orthodoxie of conservatisme. Zo komen we op die vragenlijsten items tegen als deze twee:

- No one religion is especially close to God, nor does God favor any particular group of believers (nr. 10 op de lijst van Altemeyer en Hunsberger).⁵
- The Bible is true in a way that other Holy Books aren't.

Dit zijn duidelijk kenmerken van orthodoxe religie (orthodox jodendom en christendom bijvoorbeeld), met fundamentalisme heeft het weinig te maken. Er zit niets anders op dan per religie te kijken en per stroming binnen die religie hoe het zit. Ik heb dat elders uitgebreider gedaan, hier de belangrijkste resultaten voor het christendom.

Wetenschappers zijn het erover eens dat binnen het Rooms-Katholicisme fundamentalisme nauwelijks voorkomt (zie bijvoorbeeld het werk van Michał Gierycz).⁶ Zo gaan de paus en het magisterium over het dogma en de interpretatie van de Bijbel, niet de individuele gelovige. Bovendien weet de Rooms Katholieke Kerk zich sterk verbonden met de hele, ka-

tholieke traditie van de kerk en dus ook met allerlei premoderne allegorische en andere niet-letterlijke interpretaties. Het mondiale karakter van de kerk is een ander element hier – de kerk van alle tijden en plaatsen, zoals het heet in het apostolicum. Uitzonderingen zijn kleinere bewegingen, zoals *Opus Dei* (95.000 leden) en *Comunione e Liberazione* (300.000 leden). Dat lijkt heel wat, maar is niet zo veel op een totaal van 1,345 miljard leden.

WETENSCHAPPERS ZIJN HET EROVER EENS DAT BINNEN HET ROOMS-KATHOLICISME FUNDAMENTALISME NAUWELIJKS VOORKOMT

Het lijkt geen twijfel dat Oosters-orthodoxe kerken conservatief zijn. Denk bijvoorbeeld aan hun visie op homoseksualiteit of gender rollen. Fundamentalisme gaat echter een stap verder dan we in het algemeen bij deze kerken waarnemen. Deze kerken nemen een genuanceerde houding aan ten opzichte van de moderniteit, bijvoorbeeld als het gaat om evolutietheorie, en er is meer dan goed en kwaad in de wereld. Een uitzondering hierop vormt de huidige Russisch-Orthodoxe kerk ofwel het patriarchaat van Moskou, op dit moment veruit het grootste met zo'n 110 miljoen leden, ongeveer de helft van het aantal oosters-orthodoxe christenen. In het wereldbeeld van patriarch Kiril is er alleen goed of kwaad, hij zegent wapens in en rechtvaardigt de kosmische strijd tegen de waarden van het westen en de bloedige oorlog in Oekraïne. We zien bij hem ook racisme en antisemitisme. Tegelijk moeten we niet vergeten dat ook binnen de Russisch-orthodoxe kerk verzet tegen dit alles is, verzet dat echter keer op keer de kop ingedrukt wordt.

Tot slot het Protestantisme. We treffen fundamentalisme aan onder meer bij sommige baptisten, mennonieten, Jehova getuigen en de Alliance Church. Pinkstergelovigen, op dit moment ongeveer 520 miljoen gelovigen, worden in het algemeen niet tot de fundamentalisten gerekend, vanwege hun nadruk op de persoonlijke ervaringen boven het werken met teksten, en de verworteling in lokale tradities, terwijl fundamentalisme een modern fenomeen is. Ook hier dus een belangrijke stroming maar zeker niet de meerderheid.

Ik denk dat het christendom in dit alles representatief is voor de Abrahamitische religies: een deel is fundamentalistisch, maar een groot deel ook niet. Iets soortgelijks geldt voor niet-monotheïstische levensbeschouwingen. Een voorbeeld hiervan dat in Westerse media helaas nog altijd weinig aandacht krijgt is Hindoe fundamentalisme of Hindoe ethno-nationalisme. Sinds de jaren '20 is er in het Hindoeïsme een beweging, sinds enkele decennia de RSS en op politiek niveau de BJP, die Hindoetva centraal stelt, dat wil zeggen: de Hindoe identiteit en Hindoe essentie die ook met etniciteit en land te maken heeft, met klassieke gender rollen, sterke animositeit en zelfs geweld jegens Moslims, het lenen van motieven of

De kosmische strijd

soms zelfs stilistische kenmerken uit het Nazisme. De precieze aantallen zijn moeilijk te schatten, maar van de 1100 miljoen hindoes in de wereld gaan honderden miljoenen mee in deze beweging en gelukkig ook honderden miljoenen niet.

Ik zei al even dat er ook seculiere fundamentalistische bewegingen zijn. Een bekend voorbeeld daarvan is marktfundamentalisme. Het betreft hier een cluster van nauw gerelateerde ideeën, zoals de gedachte dat het kapitalisme de oplossing van alle problemen is, dat menselijk welzijn te reduceren is tot economisch welzijn, dat economische theorie de grondslag is voor overheidshandelen, en vijandsdenken jegens andere economische systemen en de betreffende populaties. Hoeveel marktfundamentalisten er op aarde rondlopen is lastig in te schatten, maar hun aantal is niet verwaarloosbaar.

We kunnen concluderen dat puur empirisch gezien fundamentalisme dus een reëel fenomeen is binnen monotheïstische religies, maar net zo goed in polytheïstische religies en seculiere levensbeschouwingen.

LEIDT MONOTHEÏSTISCHE THEOLOGIE TOT FUNDAMENTALISME?

Hoewel er dus geen reden is om te denken dat fundamentalisme binnen monotheïstische religies opmerkelijk vaak voorkomt, kunnen we nog wel nagaan of er wellicht iets is aan sommige doctrines, dogma's, leerstellingen, praktijken en rituelen van monotheïsme dat in de richting van fundamentalisme duwt.

Wie de literatuur beziet vindt heel wat suggesties met deze strekking: geloof in een absolute waarheid, geloof in één God, de soteriologie (verlossingsleer), de Schriftleer, ideeën over de verhouding tussen geloof en rede, enz. Om maar meteen mijn kaarten op tafel te leggen: ik denk dat er in monotheïstische religies eigenlijk nauwelijks leerstellingen of praktijken zijn die in de richting van fundamentalisme duwen, wel dat er teksten zijn in hun heilige geschriften – de Tenach, het Nieuwe Testament, de Koran en de Hadith – die zodanig geïnterpreteerd kunnen worden en die zodanig geïnterpreteerd zijn.

Laten we die twee punten eens in deze volgorde bekijken. Neem geloof in een absolute waarheid. Dat wil zeggen: het geloof in een objectieve waarheid buiten ons die niet louter door de mens geconstrueerd is. Dat is natuurlijk de meerderheidspositie geweest in de hele geschiedenis. En het is net zo goed de vooronderstelling van allerlei seculiere systemen, zoals sciëntisme, woke-denken en Marxisme. Sciëntisme meent immers dat de objectieve waarheid is dat alleen de wetenschap kennis oplevert, woke-denken dat we ons moeten bevrijden van het patriarchaat en dat de maatschappij door en door racistisch is, en Marxisme – zelfs wanneer het een objectieve waarheid ontkent – poneert toch echt dat het klassensysteem moet worden afgeschaft, dat privébezit schadelijk is en dat een revolutie nodig is. Het wordt pas een probleem als men denkt dat daarom de ander immoreel is of goddeloos of gevaarlijk, of dat men de eigen wil aan de ander kan opleggen of dat de ander met geweld bekeerd moet worden. Maar geen van deze dingen is intrinsiek aan monotheïsme. Waarheidsexclusivisme impliceert geen sociaal exclusivisme.

Waar zit 'm dan wel het risico op fundamentalisme in monotheïstische godsdiensten? Mijns inziens schuilt dat risico veel eerder in teksten of althans een bepaalde lezing en interpretatie daarvan. Hier zijn drie voorbeelden, één uit de Tenach, één uit het Nieuwe Testament en één uit de Koran:

- “Straks zal de Heer, uw God, u naar het land brengen dat u in bezit zult nemen en veel volken voor u op de vlucht jagen: de Hethieten, de Girgasieten, de Amorieten, de Kanaänieten, de Perizzieten, de Chiwviëten en de Jebusieten – zeven volken die groter en machtiger zijn dan u. Wanneer de Heer, uw God, u de overwinning op hen schenkt, moet u hen doden. U mag geen vredesverdrag met hen sluiten en hen niet sparen. Sta ook geen huwelijksverbintenissen met hen toe; sta uw dochter niet af aan een van hun zonen en zoek bij hen geen vrouw voor uw eigen zoon. Want zij zouden uw kinderen ertoe verleiden de Heer ontrouw te worden en andere goden te dienen. Daarmee zou u zijn toorn over u afroepen en dat zou u meteen met de dood moeten bekopen.” (Deut. 7:1-4)
- “Een vrouw dient zich gehoorzaam en bescheiden te laten onderwijzen; ik sta haar dus niet toe dat ze zelf onderwijst en zich gezag aanmatigt over mannen; ze moet bescheiden zijn. Want Adam werd als eerste geschapen, pas daarna Eva. En niet Adam werd misleid, maar de vrouw; zij overtrad Gods gebod. Ze zal worden gered doordat ze kinderen baart, als ze tenminste volhardt in het geloof, de liefde en een heilige, ingetogen levenswijze.” (1 Tim. 2:11-15)

- “Wanneer de heilige maanden voorbij zijn, doodt dan de afgodendienaren (de polytheïstische Arabieren die het vredesverbond met de moslims hebben geschonden) waar je hen ook vindt en grijpt hen en belegert hen en loert op hen uit elke hinderlaag. Maar als zij berouw hebben en het gebed houden en de zakat betalen, laat hun weg dan vrij. Voorzeker, God is Vergevensgezind, Genadevol.” (Koran 9:5, het zogenoemde zwaardvers)⁷

Deze teksten worden soms letterlijk-historisch geïnterpreteerd, bijv. door creationistische fundamentalistische bewegingen en door leden van de Moslim Broederschap, zeker invloedrijke figuren daarin zoals Sayyid Qutb. Dan leiden ze al snel tot het gebruik van geweld en de onderdrukking van vrouwen.

In reactie hierop moeten volgens mij twee dingen gezegd worden. Ten eerste zijn deze teksten in de geschiedenis van de monotheïstische godsdiensten vaak niet letterlijk geïnterpreteerd, maar op een andere manier. Of ze worden wel letterlijk gelezen, maar tevens in hun historische context geduid. De regel, die we elders in het Nieuwe Testament aantreffen, dat een vrouw haar hoofd moet bedekken in de kerk kan onderdrukkend klinken, maar als je beseft dat de culturele context er een is waarbij alleen prostituees dat niet doen, valt de regel bij een beginnende religieuze beweging op z'n plaats. Ten tweede zijn teksten die een heel andere toon aanslaan veel pregnanter in de heilige geschriften van de monotheïstische religies. Denk aan de vele teksten die spreken over liefde, barmhartigheid, zorg en recht. Hier zijn opnieuw twee voorbeelden:

- “U allen die door de doop één met Christus bent geworden, hebt u met Christus omkleed. Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent alleen één in Jezus Christus.” (Galaten 3: 27-28)
- “Er is geen dwang in de godsdienst. Waarlijk, de rechte leiding is duidelijk onderscheiden van de dwaling, en hij die de ʾāghōet (afgoden) verwerpt en in Allāh gelooft: hij heeft zeker het stevigste houvast gegrepen, dat niet breken kan. En Allāh is Alhorend, Alwetend.” (Koran 2:256)

MONOTHEÏSTISCHE BRONNEN VOOR WEERBAARHEID TEGEN FUNDAMENTALISME

Levensbeschouwingen, religieus en seculier, monotheïstisch en polytheïstisch, hebben bronnen die gebruikt kunnen worden om fundamentalisme tegen te gaan. Ik weet me daarbij geïnspireerd door het werk van de Australische extremisme-expert Michele Grossman over weerbaarheid (*resilience*). In de context van gewelddadig extremisme definieert zij weerbaarheid als: “het vermogen om de sociale legitimering van gewelddadige extremistische propaganda te weerstaan en te bevragen, alsook de werving en ideologie als reactie op sociale en politieke grieven, gebaseerd op toegang tot en het vermogen sociaal-culturele bronnen (en ik zou willen toevoegen religieuze bronnen; RP) om om te gaan met tegenstand en in zulke omstandigheden zelfs te bloeien.” Dan is weerbaarheid dus niet zozeer het vermogen of fundamentalisme volledig te voorkomen, maar om het op te vangen en zelf te transformeren als het toch plaatsvindt.

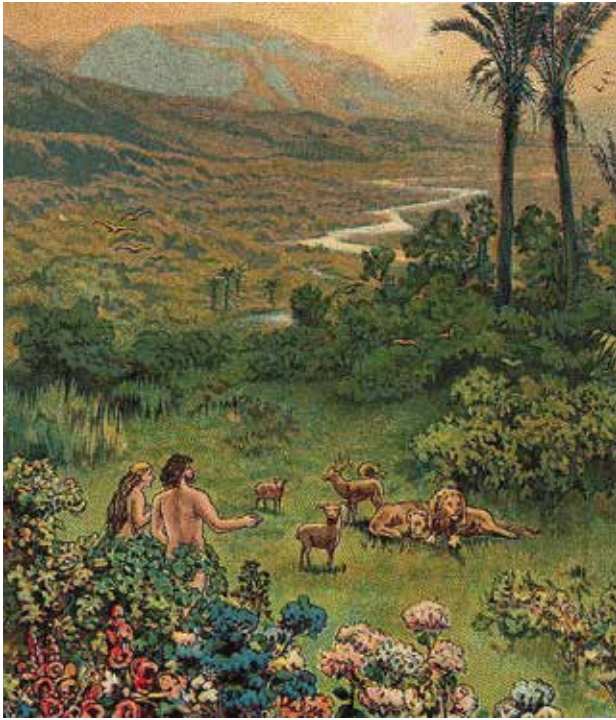
Ik denk dat de lijst aan doctrines, geloofsopvattingen, praktijken en rituelen die individuen en groepen weerbaar maken tegen fundamentalisme schier oneindig is. Hier zal ik slechts drie voorbeelden noemen, uit christendom, jodendom en islam.

1. Ten eerste het idee dat de mens naar het beeld van God gemaakt is: *tzelem elohim* in Genesis 1:27 en *imago Dei* in de christelijke traditie. Wat dat beeld van God precies inhoudt, daarover verschillen de theologen van mening: het vermogen om rationeel te denken, het hebben van een vrije wil, man en vrouw zijn, op God aangelegd zijn, een liefhebbend wezen zijn, God vertegenwoordigen, taligheid, bewustzijn en ga zo maar door. Hoe dit ook zij, het kernidee is dat alle mensen intrinsieke waardigheid hebben, ongeacht land, etniciteit, gender, of zelfs religie. In het Nieuwe Testament gaan sommige schrijvers, zoals we zagen, zelfs zo ver dat Christus het ultieme beeld van God is en dat er in Christus helemaal geen onderscheid is tussen jood of heiden, slaaf of vrije, man of vrouw. De notie van *imago dei* speelde later ook een belangrijke rol in pleidooien voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen en voor de afschaffing van de slavernij. In de Koran is de notie van het beeld van God niet zo aanwezig, maar volgens veel islamologen wel in de Hadith, de mondelinge overlevering over de woorden en daden van de profeet Mohammed. Denken in termen van *imago Dei* zou wel eens heel goed *othering*, uitsluiting en wij-zij denken kunnen tegengaan.

MIJN VOORSTEL IS DAT WE FUNDAMENTALISME NOCH MONOTHEÏSME RECHTDOEN ALS WE EEN ESSENTIËLE RELATIE TUSSEN DE TWEE PONEREN

2. Een tweede domein van weerbaarheid tegen fundamentalisme is de hermeneutiek. Een letterlijk-historische lezing van de Bijbel van kaft tot kaft is een modernistische hermeneutiek die in de Bijbel geen enkele onderbouwing vindt. Sterker nog, in de Bijbel tref je allerlei passages aan die evident in strijd zijn met zo'n hermeneutiek. Bijvoorbeeld in Galaten 4:22-27. Hier leest Paulus een Bijbelse passage allegorisch en niet letterlijk-historisch. Ook typologische lezingen komen in de Bijbel zelf voor, bijvoorbeeld in Matt. 1:23 en 1 Kor. 15:22. Omdat geloofsgemeenschappen gecommiteerd zijn aan hun heilige geschriften, zoals in dit geval de Bijbel, kunnen we in veel gevallen de geloofsgemeenschap erop wijzen dat verschillende elementen uit die heilige schriften zelf een modernistische fundamentalistische lezing tegengaan. Dat ontzenuwt ook het verlangen naar zekerheid en controle, daar een meer genuanceerde en historisch geïnformeerde lezing veeleer om duiding en vertrouwen vraagt dan om zekerheid en controle.

3. Een laatste voorbeeld betreft een theologisch onderscheid in de islam, namelijk dat tussen de grote en kleine *jihād*. De kleine *jihād* bestaat uit twee zaken: de *jihād* van de pen of de tong (het publieke debat) en de *jihād* van het zwaard, oor-

Imago Dei

logsvoering. De grote *jihād* is echter veel belangrijker en werpt licht op de kleine. Zij is de strijd tegen de eigen impulsen en verlangens, zoals arrogantie, seksuele impulsen en hebzucht. Empirisch onderzoek toont aan dat de meeste moslims vandaag de dag het idee omarmen dat de innerlijke *jihād* voorrang heeft boven de externe *jihād*.⁸ Dit helpt weerbaarheid op te bouwen tegen fundamentalisme, in het bijzonder geweldadige uitingen daarvan.

Dit zijn maar drie voorbeelden. Er zijn er veel meer te noemen die ik hier niet kan uitwerken. Ik denk bijvoorbeeld aan het onderscheid dat je al bij Augustinus vindt tussen het rijk van de wereld en het rijk van God, apostolische successie en religieuze hiërarchie, het interpretatiegezag van het magisterium en de aard van religieus geloof.

CONCLUSIE

De fundamentalisme-expert Peter Huff spreekt ergens de wijze woorden: "fundamentalism is an enduring and emblematic feature of life in the troubled modern world." Met andere woorden: fundamentalisme is bijna onlosmakelijk verweven met de moderniteit, juist omdat het zich afzet tegen de moderniteit en zelf modern is. Daarom treffen we fundamentalisme in monotheïstische godsdiensten aan, maar net zo goed daarbuiten. Mijn voorstel is dat we fundamentalisme noch monotheïsme rechtdoen als we een essentiële relatie tussen de twee pomen, alsof monotheïsme tot fundamentalisme leidt. We doen er beter aan oog te houden voor de wijze waarop monotheïsten en niet-monotheïsten soms religieuze en andersoortige bronnen gebruiken om fundamentalisme te rechtvaardigen. Dat inzicht helpt om individuen, groepen en maatschappijen weerbaar te maken tegen de moreel en cognitief schadelijke kanten van fundamentalisme, alsook om gezonde religie, monotheïstische religie in te sluis, te doen bloeien.

Dit artikel is gebaseerd op Rik Peels' boek *Monotheism and Fundamentalism: Prevalence, Potential, and Resilience*, dat dit jaar bij Cambridge University Press verscheen en in 2025 in het Nederlands zal worden gepubliceerd.

Prof.dr. Rik Peels heeft een University Research Chair Analytische en Interdisciplinaire Godsdienstfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en leidt in de Faculteit Religie en Theologie en de Faculteit Geesteswetenschappen het project *Extreme Beliefs* dat een filosofie en theologie van radicalisering ontwikkelt.

NOTEN

- 1 Lehmann, J.-P. (2006). The Dangers of Monotheism in the Age of Globalization. *The Globalist*, March 30.
- 2 Voor een nauwkeurige verkenning van de relatie tussen monotheïsme en politiek geweld, zie Govert Buijs, "Monotheism and Political Violence: Reflections on the Argumentative Sustainability of a Causal Claim", in Alejandra Vanney (ed.), *Violence in Civil Society: Monotheism Guilty?* (Hildesheim: Georg Olms, 2013), 19-36.
- 3 Zie Rik Peels, *De extremist en de wetenschapper. Hoe we radicalisering beter kunnen begrijpen* (Amsterdam: Balans, 2024).
- 4 Zie Rik Peels, "On Defining 'Fundamentalism'", *Religious Studies* (2022).
- 5 Zie B. Altemeyer en B. Hunsberger, "Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest and Prejudice", *International Journal for the Psychology of Religion* 2 (1992), 113-133.
- 6 Zie Michal Gierycz, "Religion: A Source of Fundamentalism or A Safeguard Against It?", *Religions* 11.3 (2020).
- 7 Denk ook aan de *al-walā' w' al-barā'* teksten in de Koran, letterlijk 'loyaliteit en afwijzing', teksten die zeggen dat je je tijd met gelovigen moet doorbrengen en je van ongelovigen afzijdig moet houden.
- 8 See Michael Bonner, *Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice* (Princeton University Press, 2006).